

HARMADIK ÚT VAGY KERESZTÚT?

A MAGYAR NÉPI MOZGALOM KAPCSOLATA A SZOCIALIZMUSSAL ÉS A KONZERVATIVIZMUSSAL

P A Á R Á D Á M

Az alábbi tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a két világháború közötti népi mozgalom kapcsolatát a szocialista és a konzervatív gondolatokkal. Ezek az eszmék nem feltétlenül esnek egybe a pártpolitikai dimenzióban értelmezett jobb- és baloldallal. Azért van mindmáig sok félreértés és vita a népi mozgalom és a politika kapcsolatáról, valamint a népi mozgalom jellegéről, mert gyakran – egyébként teljesen érthetően – a mai bal- és jobboldaliságot vetítik vissza az 1918 és 1939 közötti időszakra. Holott jobb- és baloldal fogalma időben, amióta a francia forradalom óta értelmezhető beszélni róluk, jelentősen változott.

A népiek besorolhatók abba a széles ideológiai gyűjtőmedencébe, amely az anarchizmussal, a XIII. Leó pápa *Rerum novarum* (1891) enciklikája által inspirált kereszténydemokráciával, a francia neokatolicizmussal, az észak- és latin-amerikai populizmussal és a zöld gondolat nagy részével együtt *merőlegesen pozícionáltak magukat* saját koruk klasszikus jobb-bal tengelyére. Közös bennük, hogy elsősorban a szociális kérdés, ember és természet viszonya, ember és uralom állt az érdeklődésük homlokterében, és kevéssé az állam és az egyház közötti kultúrharc vagy az osztálykonfliktusok, amelyeket korokban a jobb- és baloldali pártpolitizálás tengelyének tartottak. Izgalmas jelenség, hogy a nagyközönség részéről megnyilvánuló érdeklődés, amely körülveszi a népi mozgalomról írott műveket, és így generálja a népi mozgalom kutatását, valószínűleg nagymértékben a népiek „színességének” köszönhető, vagyis annak, hogy a történettudomány bőven találhat kapcsolódási pontokat egyes személyeken, irányzatokon keresztül bármely eszméhez. A történettudománytól távolabb álló konzervatív, liberális és szocialista, valamint anarchista, agrárdemokrata, zöld és jobboldali radikális értelmiségi, választópolgár egyaránt találhat számára rokonszenves vonást vagy irányzatot, vagy legalább gondolatörödéket a népi mozgalomból, miközben nem kell megtagadnia más irányzatok jelenlétét sem. Ez pedig azt jelent, hogy van egy olyan eszmei hagyomány a magyar történelemben, annak is leginkább hektikus 20. századi részében, amely összeköt s nem szétválaszt.

Végző soron úgy is fogalmazhatunk: ezek a mozgalmak, köztük a magyar népiek is, elhatárolták magukat a professzionális politikától, különösen a pártoktól; lenézték, megvetették a pártoskodást, a társadalom pártok általi megosztását, és valamilyen alulról jövő közvetlen demokráciát vagy a szubszidiaritás elvét tekintették megoldásnak. Persze idővel ezek az irányzatok is besorolódtak a párt- és mozgalmi politikába, és végző soron a jobb-bal megosztottságba. Hogy mást ne mondjunk, a kereszténydemokrácia, amely magát nem jobb- vagy baloldalinak, hanem eszmei értelemben a „közép” mozgalmának tekintette,

betolódott jobboldalra a legtöbb országban, különösen ott, ahol erős baloldali/kommunista mozgalom létezett, és nem akadt jobboldalon ellensúlyként hatékony értékkonzervatív párt (példának okáért Francia- és Olaszországban). A magyar népiek esetében pedig az történt, hogy a kommunista időszakban a népi hagyomány széttöredezett és szétszágárdott a szélrózsa minden irányába, így a konzervatívoktól a zöld pártokig mindenki szívesen hivatkozik a népi hagyományra. De hogyan alakult így? Erre kívánok választ találni.¹

HARMADIK UTAK A VILÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Olykor egyetlen irodalmi mű képes kifejezni egy generáció korhangulatát. Szabó Dezső 1919-ben megjelent *Az elsodort falu* című regénye leszámolt mind az 1918–19-es idősakkal, mind az azt megelőző dualizmus – a szerző és sokan mások interpretációjában liberális – korával. A fajvédők a magyar etnikum faji értelmezését olvasták ki, nem kevés sovíniszta és antiszemita értelmezéssel, a később színre lépő népi mozgalom résztvevői a parasztság fölemelését, és mindketten azt a törekvést, hogy paraszti vérrrel kell fölfrissíteni a levitézlett középosztályt. Akik pedig egyik táborhoz sem tartoztak feltétlenül, ők is megerősödtek abban a vélekedésben, hogy csak egy átfogó – bár nem túl körvonalazott – szociális reform teheti ismét erőssé a nemzetet, és a trianoni igazságtalanság meghaladása is csak az erős nemzeti kohézió által várható.

Szabó eleinte bízott az ellenforradalomban, majd fokozatosan kiábrándult belőle. Az 1925-ös *Segítség!* című regénye a kiábrándulás bizonyítéka, ahol az ellenforradalom teljes tábora megkapja a magáét: a konzervatív Füleki gróf (Bethlen István) éppúgy, mint a megélhetési ellenforradalmár revolverújságírók, konjunktúralovagok és egykori különítményesek. Ebben a regényben Szabó már alig ejt el antiszemita megjegyzést, a fő ösztűz a németiségre és kivált a magyar kereszténymezeti jelszavakat harsogó német származásúakra zúdul (Szabó faji elfogultságától nem tudott megszabadulni: számára akkor is németek, ha magyarnak vallják magukat). Mégis, a *Segítség!* az ellenforradalom és az elsikkasztott parasztemancipáció kritikája.

Szabó eszmeiségének kétarcúsága, azaz kitekintése egyik oldalon a faji radikalizmus, a másikon az igazságosság eszményén alapuló átfogó társadalmi átalakítás felé nem volt egyedülálló jelenség a korban. Jack London, a perui marxista indigenista (indiánvédő) José Carlos Mariátegui, a mexikói Emiliano Zapata, a skót Hugh MacDiarmid és élete bizonyos szakaszában Gabriele D’Annunzio Szabó Dezsőhöz hasonlóan nem láttak ellentétet a szélsőséges leszűkítő nemzet- és kultúrafölfogás, illetve a humanizmus között. Ugyanakkor valamennyien éles antikapitalista–antiliberalis kultúrkritikát fogalmaztak meg. Bármilyen furcsa, a maga módján Gandhi is beilleszthető a sorba, amennyiben az indiai kulturális és spirituális gyökerekhez való visszatérést fontosabbnak tartotta a nyugati minták egyoldalú átvételénél, miközben a modern humanista, szociális, tolsztojánus morálfilozófiai gondolatokat az indiai vallásos hagyományba csomagolva hirdette.²

A fenti személyek és mozgalmak olyan régiókban működtek, amelyek a világkapitalizmus félperifériáján vagy egyenesen perifériáján helyezkedtek el. Az I. világháborús morális megrendülés megingatta hitüket az addig sikeresnek vélt nyugatos modernizációban. A félperiféria és periféria értelmisége

szociális reform teheti
erőssé a nemzetet

1 A népi mozgalom egyike a legnépszerűbb, azaz legtöbbet kutatott és hivatkozott mozgalmaknak. Jól jelzi a nem szűnő érdeklődést, hogy még az elmúlt egy évtizedben is több revelatív mű született a témában: PAPP István: *A magyar népi mozgalom története 1920-1990*. Jaffa, Bp. 2012. SALAMON Konrád: *Kovács Imre forradalma*. Magyar Napló, Bp. 2021. *Trianon és a revízió. A népi írók cikkei, tanulmányai és feljegyzései*. szerk. PÉTERFI Gábor, Osiris, Bp. 2021. *A népi gondolat a 20. században*. szerk. NOVÁK Attila – PAP Milán, Századvég, Bp. 2022.

2 NEIL OLIVER: *Skócia történelme*. ford. HAVAS Norbert, General Press, Bp. 2009. 450–451.; EDWARD I. COWAN – RICHARD I. FINLEY: *Scottish History*. Edinburgh United Press Ltd., Edinburgh, 2002. 207.; LYNN V. FOSTER: *Mexikó története*. ford. FAZEKAS Benedek, Pannonica, Bp. 1999. 148–149. és MÓHANDÁSZ KARAMCSAND GÁNDHI: *Hind Szwadzs, avagy önkormányzat*. ford. BODOR András, Kriterion, Bukarest, 2010. 18–09., 26–27.

Szociálkonzervatív – Szabó Dezső 1920-ban, mint a Magyar Írók Szövetségének elnöke (*Képes Krónika*, 1920. április 20. 414. oldal)

addig is nyomasztónak érezte a régiója, országa helyzetét. A világháború azonban hozzájárult ahhoz, hogy tudatosítsa bennük: önmagában a nyugati (amerikai, nyugat-európai) fejlődéshez való fölzárkózás sem oldja meg a problémákat, hiszen sem a „civilizátor” angol, sem a „kultúrateremtő” német, „szabadságot, egyenlőséget, testvériséget” hirdető francia állam és nép nem volt képes önmaga erejéből véget vetni a vérontásnak.

A Szabó, Gandhi, Mariátegui, McDiarmid és társaik által ihletett vagy egyes esetekben vezetett népi mozgalmak Közép- és Dél-Amerikától Közép- és Kelet-Európán keresztül Indiáig két fő érzésből táplálkoztak: 1) a szociális igazságtalanságok miatt érzett morális fölháborodásból és 2) a kapitalista világ meg a hazai kapitalista centrumok elleni kultúrkritikai alapú lázadásból.³ Innen ered ezeknek a mozgalmaknak kettős, egyszerre szocialisztikus, ha nem is teljesen szocialista, és konzervatív természete: az első problémakör, a szociális kérdés a szocializmus bizonyos változataihoz, a második, a kultúrkritikai lázadás pedig a konzervatív, pontosabban értékonzervatív érülethez kötötte őket. Esetükben a szocialista utópizmus és értékonzervativizmus kiegészítette egymást.

ANTILIBERÁLIS KORHANGULAT

A fenti mozgalmakat még valami összekötötte: az antiliberális fölfogás. Ez érthető annyiban, hogy a félperiféria lázadói alkották e mozgalmakat, azok, akiknek a liberális kapitalizmus nem hozott fölemelkedést, ellenkezőleg, saját

³ LACKÓ Miklós: *Népiek tegnap és ma = Sziget és külvilág*. szerk. LACKÓ Miklós, MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1996. 166.

Azonos platformon –

A népi írók baloldalán elhelyezkedő Veres Péter és a jobbszárnyhoz sorolt Sinka István az 1942-es könyvnapon (FSZEK – Budapest-képtár)

társadalmuk elnyomódását érzékelték, és úgy látták, hogy a liberális pártok is csak a mintakövetést, a Nyugathoz való fölzárkózást tudják ajánlani receptként – de mégis, a reformok nem közelebb, hanem távolabb vitték e régiókat a Nyugattól. Adódott a feltételezés tehát, hogy vagy szervezettebb reformok kellenek, vagy az addigi reformok helyett másra van szükség. Például a népesség túlnyomó részét kitevő parasztság kulturális, gazdasági és politikai fölemelésére, egy egész kultúraváltásra (nagybirtok fölöstása, ingyenes népoktatás, alulról szerveződő demokratikus eljárások a parlamentarizmussal szemben, széles népi részvétel, a helyi népi hagyományok védelme, külpolitikában semlegesség és valamilyen régiókon, országokon, rasszokon átívelő kontinentális összefogás, föderalizmus). Ez radikálisabb program volt, mint amit a liberalizmus ajánlani tudott.

E tekintetben Zapata, Mariátegui, Gandhi a világ másik felén élő szerzőkkel, mint Kovács Imre, Illyés Gyula és Németh László egyek voltak. A magyar népiek elégedetlenek voltak az 1867 utáni liberális eszmével (viszont becsülték a liberalizmus reformkori és '48-as változatát, és annak 1849 utáni kossuthiánus-demokrata leágazását). Ez részben abból fakadt, hogy kritikusak voltak a kapitalizmussal szemben, amelyet létező formájában nem sokra becsültek. Másrészt, Szabó Dezsőt követve, az egyéniségközpontúságot azonosították a liberalizmussal – nem feltétlenül igazságosan, mert Gratz Gusztáv 1904-ben már arra figyelmeztetett, hogy a liberalizmusnak szociálisnak kell(ene) lennie, és bár a nyugat-európaihoz hasonló szociálliberális irányzat mindvégig gyönge és periférikus volt a magyar közéletben, Vázsonyi Vilmos és Rassay Károly liberális demokrata pártjai fölkarolták a szociális elveket.⁴

⁴ Vö. ERÉNYI Tibor: *Népiség, liberalizmus, szocializmus = A népi mozgalom és a magyar társadalom*, szerk. SIPOS Levente – TÓTH Pál Péter, Napvilág, Bp. 1997. 280.

Ám ezekkel a pártokkal a népieknek volt egy nagy problémájuk, mégpedig egy fontosabb probléma annál, mint amit elsőre, a népi mozgalomról kialakult rossz sztereotípiák alapján vélnénk (ti. hogy többségükben az asszimiláltak, tehát zsidó, német, morva leszármazottak gyülekeztek e pártokban). Arról volt ugyanis szó, hogy Vázsonyi és Rassay már igencsak konzervatívnak számítottak a szociális érzékenységgű fiatalok számára, és noha utóbbi pártjának volt paraszti bázisa, alapvetően mégiscsak urbánus polgári, kispolgári szervezetek voltak. Valójában a liberális pozíció gyöngesége miatt nem volt vonzó, a korszakmért a szocializmus és a – konzervativizmuson túlmutató – jobboldali modernizáció képviselték, néhol egymással is összekapcsolódva. Úgy is mondhatjuk: a korhangulat antiliberális volt, vagy még pontosabban: nem kapitalizmuspárti, sőt egyenesen antikapitalista, márpedig a magyar köztudatban a liberalizmus és kapitalizmus szervesen összefonódott.

SZOCIALIZMUS(OK) ÉS SZOCIÁLPOLITIKA

A szocializmus közelebb állt a népiek egy részéhez. Ám ha szocializmust mondunk, keveset mondunk! Az a kérdés, milyen szocializmusról beszélünk. Marx mély hatását, pláne Leninét, mindjárt ki is zárhatjuk. A marxizmus erősen hatott bizonyos régiók népi mozgalmára (különösen Dél-Amerika), a magyar népiek azonban néhány kivétellel (Darvas József, Erdei Ferenc) mentesek maradtak tőle, inkább a szocializmus agrárius-paraszti (Veres Péter) vagy utópisztikus, angol céhszocialista, William Morris-féle változatait „magyarították” és fogalmazták újra (Németh László). Az 1945–49 közötti pár év vízváltásznak bizonyult e téren: az utópisztikus, „harmadikutas” elképzelések mindennél távolabbra kerültek a realitástól, párhuzamosan a kommunista gőzhenger lehengerlő hatásának kibontakozásával. Kovács Imre, Szabó Zoltán, Bibó István és még néhányan viszont élesen elhatárolták magukat a kommunista párt által képviselt szocializmusfölfogástól, és ellenfelek, valamint az utókor értékítélete alapján ők lettek a „jobbszárny”, míg az addig közép-repozícióban állt Veres Péter és Szabó Pál becsúsztak a baloldali térfelre.⁵

A népiek kétségkívül gyakran foglalkoztak a társadalmi igazságosság kérdésével, sőt ez volt mozgalmuk alapja. Ez azonban nem jelenti egyszerűen a szociálpolitika menedzselését. Ez az, ami éles különbség a népi mozgalom és a korabeli politika között. A sokak anyagi fölemelkedését, a hatékony újraelosztást szolgáló magas szintű szociálpolitika kapcsolódhat konzervatív, liberális, fasiszta politikához is. Ugyanis Európában a 20. század elején viszonylag széles konszenzus alakult ki abban, hogy az államnak feladata van a polgárai jólétének, anyagi biztonságának megteremtésében. Nemcsak a 19. századi munkásmozgalom és az egyházi szociális tanítás, a keresztényszocializmus-kereszténydemokrácia hatásának, hanem az állam I. világháború következtében megnövekedett gazdaságirányító szerepének is köszönhető, hogy minden régióban elfogadást nyert a gondolat, miszerint a közösség senkit nem hagyhat magára a problémáival. Még a konzervatív-liberális gróf Bethlen István rendszerét is jellemezte egy szűk körű (a városi lakosságra korlátozódó) szociálpolitika, gondoljunk a városi munkásság kötelező beteg- és balesetbiztosításának kiterjesztésére a háztartási alkalmazottakra (1927) vagy a kötelező öregségi, árvasági, rokkantsági és özvegyi nyugdíj bevezetésére (1928).⁶ Az újraelosztást, mint tényét és igényt, senki sem vitatta, azonban azzal kapcsolatban már éles viták voltak, hogy az állam által menedzselte újraelosztás *kinek a javára és kinek a kárára* valósuljon meg.⁷

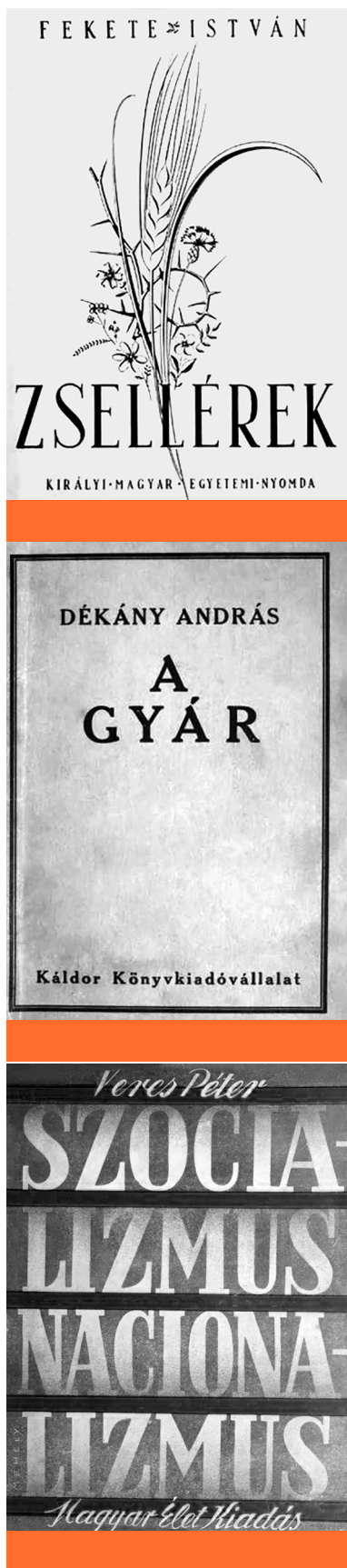
Mindebből következik, hogy ha a népi mozgalom lényegét leegyszerűsíté-
nénk csupán a parasztság és mezőgazdasági munkásság érdekét szolgáló szociál-

mozgalmuk alapja
a társadalmi
igazságosság volt

5 Salamon: *I.m.* 165–166.

6 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Bp. 2010.

7 E témában lásd: UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944*. Jelenkor, Bp. 2016. 146–176., 249–258. és GYURÁCZ Ferenc: *Nemzeti gondolat és szociálpolitika. Egán Ede és a kárpátaljai akció. Valóság*, 1998/2. 33–45.

Munkás–paraszt koalíció – Fekete István *Zsellérek* (1939) és Dékány András *A gyár* (1933) című regényei, valamint Veres Péter *Szocializmus, nacionalizmus* című 1939-es esszéjének második kiadása (1943)

politikai reformok követelésére, azzal nem mondanánk sokat a mozgalom jellegéről, identitásáról. Valójában a népi mozgalom a szociálpolitikai menedzselésnél többet szeretett volna: a parasztság emancipációját és ebből a középosztály megújítását, másrészt hangsúlyosan nem egyszerűen elitváltást, hanem egy kultúraváltást is.

SZOCIÁLIS KONZERVATÍVOK – KONZERVATÍV SZOCIALISTÁK

Hogy megértsük, miben különbözik a népi mozgalom a kor szociális igazságosságot hangsúlyozó törekvéseitől, érdemes megismerkedni két regénnyel, amelyek látszólag közel állnak a népiekhez – de csak látszólag.

Az egyik Fekete István *Zsellérek* című 1939-es regénye. Elsőre érthetetlennek tűnik, hogy az irodalomtörténet és a történettudomány miért nem fogadta be Feketét a népi írók táborába. Hiszen a *Zsellérek* szellemisége látszólag nem áll távol attól, amiért a népiek küzdöttek. A regényben Zsellér Péter képviseli a középparasztot, akinek minden vágya, hogy egyetemre menjen, és gyermekkori álma abban csúcsosodik ki, hogy hintón járjon, mint a tisztartó úr. Sok hányattatás után Budapestre kerül, a bajtársi egyesület szelleme megéri, de paraszti származása miatt másként látja a problémákat, mint a jobboldali diákegylet tagjai, akiknek előkelőséget iróniával kezel, a parasztságot lenéző magatartásra pedig haraggal válaszol. Végül sok magánéleti és eszmei kitérő és hányattatás után fölfedezi az értelmes életcélt, és alapít egy magtár-részvénytársaságot, ezzel segítve faluját. A *Zsellérek* jó összekötő kapocs lehetne bal- és jobboldali emlékezetpolitika között. Ami miatt 1945 után bírálták a regényt, és nem engedték kiadni (a Tanácsköztársaság ábrázolása), teljesen lényegtelen ahhoz képest, hogy végigkövethetjük egy paraszti származású hős karrierútját. Lehet, hogy Fekete gúnyval ír a Tanácsköztársaságról, de megmutatja regényében az 1918-as reménykedést az „őszirózsás forradalom” idején, és ez utóbbtól a regény hőse sem marad érintetlen. Még a korban divatos antiszemitizmus és németellenesség sem jelenik meg a regényben, ami az 1939-es dátum tekintetében nem becsülhető alá: éppen egy sváb meg egy zsidó szereplő mozdítja elő a cselekményt azzal, hogy segítenek Zsellér Péternek, még hozzá teljesen önzetlenül. Csakhogy népi szemmel nézve a regény kicsengése és a főhős magatartása problematikus: ugyanis Zsellér útja – elindulás a faluból, kiábrándulása a városból és a polgárságból, visszatérése a faluba – egyáltalán nem fejezte ki a népiek parasztpolitikájának lényegét. Zsellér Péter választásával, a faluba visszatéréssel, „visszaparasztosodásával” valójában nem lázad a korabeli középosztály ellen, hanem belesimul a rendszerbe. Erdei Ferenc *A magyar társadalom a két világháború között* című töredékesen maradt írásában kifejtette, hogy a két háború közötti középosztály új stratégiát alkalmazott a parasztsággal szemben, „a stratégia új eleme: egy vékony rétegtől eltekintve, amelyet asszimilálni igyekeznek, konzerválni, visszaparasztosítani a paraszti hagyományaiból már kilépő, polgárosodó parasztságot”.⁸ Zsellér Péter, akarva-akaratlanul, azzal, hogy lemond budapesti álmairól, ennek a konzerválásnak az útját járja végig. Ezen az sem változtat, hogy a jobboldali bajtársi diákegyletben keresetlenül kiáll a földreform mellett, és védelmébe veszi, ha nem is az egyikét, de az egyikét parasztot. Zsellér azonban nem a parasztság kulturális fölemelésétől, hanem egy szociális reformtól várja a változást, a rendszer keretei között. Zsellér csak

⁸ HUSZÁR TIBOR: *A népi mozgalom társadalomszemlélete = A népi mozgalom... I.m. 72.*

Németh László a 20. század új politikai eszméjéről

Választópolgár vagyok, de sohasem éltem a jogommal. Megfizettem a büntetést, vagy üres lappal szavaztam; úgy éreztem, annyira távol állok a mai politikai pártok akármelyikétől, hogy frivolitás volna választanom köztük. Az író, gondoltam, természeténél fogva rossz politikus. A történelem durva eszközöket használ, minden megoldása otromba hozzávetés; a művészt, aki a tökéletesség szerelmese, megzavarja ez a kontárság, nem hiszi el, hogy az irányok értelmesebbek, mint akik képviselik.

A jelen nagy történelmi látványa, mely az utolsó években egyre több művészember szemét fordítja magára, engem is megfogott. Megpróbáltam tájékozódni a kor erői közt, s úgy találtam, hogy igazam volt, amikor üres lappal szavaztam. Nem csak a művészfinnyáság tartott vissza a mai pártoktól; századunkban a politikai eszmék fejlődése (nem csak Magyarországon, egész Európában) valóban visszamaradt. Míg a 19. század politikája párhuzamosan fejlődött a kor tudományával, művészetével, gazdasági életével, a mi századunkban a politikai gondolkodás elmaradt, s elhagyottsága hátrányaival küzd.

Európának nincs olyan politikai iránya, mely mellé a kor értékeiért és lehetőségeiért szorongó ember odaállhatna. A 19. század *demokráciája* elvesztette talaját. Ez a demokrácia egy lázas, építő kor politikai iránya volt; teret követelt a vállalkozó kedvnek, felszabadította a vállalkozót a kialakult rend gátlásai alól, s hatalmas tömegeket bocsátott az építkezés rendelkezésére. Annak a nagy beruházási konjunktúrának, ami a tőkés világ volt, vége, a szabad verseny a tömeg érdekei ellen fordult, a parlamentek elnehezedtek, a demokrácia új, kíméletlen ellenfelekkel kerül szembe, melyek választásra kényszerítik: vagy elpusztul, vagy az ő fegyvereiket alkalmazza – azaz nem lesz többé demokrácia.

A *szocializmusban* megvan a törekvés, hogy a tőkés rend nyugtalan, áramló világát felváltsa, és a tömegeket egy szilárdabb rend védelmében részesítse. Az emberiség nagy forrásából táplálkozik. A társadalmi jelenségek rendszeres, tudományos magyarázatát adja. De épp ez a tudományos magyarázat, a szocialista dogma vágta el kapcsolatát a kor friss eszméivel. Nem tudta kiforrni születési hibáját, egy meghaladt tudományosság fölüenyekedésével nézi a világot; az emberiségéből ered, s szembekerül az emberivel; az idő neki kedvez, és mégis teret vesz, a visszafejlődés jeleit mutatja.

A *fasiszmus* az egyetlen irány, amely a 19. század előítéleteivel szakított. Viszont a kor jobb erőivel nem került kapcsolatba. Demokrácia és szocializmus letűnt nagy idők szellemi tartalékaiból merítenek; a fasiszmus magára maradt, múlttalan és társtalan irány. Lehet, hogy a század vadalanya lesz, egyelőre a barbárságnak is betörő kapuja. A szocializmus ellen készült: arra a humánusra hivatkozik, amelyet a szocializmus megtagadott, de lehet, hogy annak a humanizmusnak is sírásója lesz, amelyet a szocializmus képvisel.

Mai alakjában egyik irányból sem várhatunk sok jót. Ideje, hogy a század, mely tudományban és művészetben már-már kibontakozott, a politikai eszmék megnevesítésére vesse magát. A politikának rá kell találnia a kor jó hajlamaira. *Új politikára* van szükség, mely éppolyan magasrendű irányítója lehet a kornak, mint a 19. századé volt a demokrácia.

A történelem a szükségszerűség fia, de a véletlen lánya. Megjósolni, hogy milyen lesz az új politika, nem tudom; de hogy az adott helyzet és az adott bajok milyen politikai eszméket támogatnak vagy tesznek kívánatossá, a század figyelmesebb vizsgálója számára nem is olyan nehéz.

Németh László: *Új politika* [1933] (részlet) = *Úó: Sorskérdések*. szerk. Grezsa Ferenc, Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1989. 67–68. oldal

látszólag népi demokrata, valójában olyan szociálkonzervatív, aki szociális reformot a főnnálló rendszer keretei között kíván.

Az 1930-as években a rendszer már nemcsak a parasztság, hanem az ipari munkásság szociális törekvései iránt is megértő lett, de természetesen csakis a fennálló keretek között. Erre jó példa Dékány András *A gyár* című 1933-as regénye – ez a másik mű. A később ifjúsági könyvekkel híressé lett, ekkoriban erősen jobboldali (!) beállítottságú író könyve egy Híram nevű gyáros és családja, valamint munkásaik történetét kíséri nyomon. Dékány egy Faser nevű, Belgiumban tanult munkáspap szájába adja a kapitalizmus és a „létező szocializmus” bírálatát. Eszerint a kapitalizmus rossz, mert az egyéni önzést szolgálja, az aki-kapja-marja szellemiséget. Ám a marxi szocializmus sem jó válasz, mert az a kapitalizmus elleni harca során nem tesz különbséget bűnös és erényes tőkés között, megkérdőjelez, kritika alá vesz minden főnnálló értéket, olyat is, aminek a munka-tőke ellentétéhez semmi köze, mert arra merőleges (állami tekintélyek, vallás), és ezzel szétzülleszt a társadalom szövetét. Faser szerint a megoldás egy *igazi, magyar* szocializmus. Ahogyan Faser prédikálja, „a polgári társadalomnak is tudomásul kell vennie, hogy szociális egyensúly és összhang nélkül nincs boldogulás”. Ám óva int a túlzásoktól: „A kapitalizmust meg kell dönteni, de nem az erkölcsi és anyagi züllés megindításával!” A termelőeszközök államosításáról ez a véleménye: „Ha valaki azt mondja, hogy a gyárakat meg kell szerezni, az butaságot mond! Ti nem vagytok üzletemberek, de nem

Utoljára együtt –

Az 1943. augusztusi balatonszárszói konferencia résztvevői
(MTVA Sajtó- és Fotóarchívum)

is kell, hogy azok legyenek.”⁹ Lényegében mi a megoldás? Mindenkinek legyen munkája, a betegről gondoskodni kell, és meg kell semmisíteni a kartellt, „a kapitalizmus bombavetőjét”. Emellett Faser a belga „papi szocializmust”, azaz a munkásokhoz a magyarországinál bátrabban közelítő belgiumi keresztényszocializmust ajánlja eszközként. Meglehetősen sovány, keveset fogó program! A gyár Faser-féle papszocializmusa még a Zselléréknél is kevésbé illik bele a népiek gondolkodásába. Nemcsak azért, mert az ipari munkásság és a polgárság világában játszódik (hogy a népieknek volt mondanivalójuk erről a világról, arról bárki megbizonyosodhat, ha elolvassa Németh László *Medve utcai polgáriját*), illetve nem is csak a népiek protestáns hagyománya miatt, hanem mindenekelőtt azért, mert a kritika és a megoldás a fönnálló rendszeren belül marad. (Eleve érdekes kérdés, hogy a városi alakokat megjelenítő írók vajon tekinthetők-e valamilyen értelemben népiek? Hiszen számukra a „nép” a városi lakosság volt, akikhez ugyanolyan szeretettel közeledtek, mint a népi írók a paraszthoz s ugyanúgy megfogalmazták az emancipációt is.)¹⁰

A népiek szemében a parasztság és általában a társadalom alsó rétegei számára kialakult szociálpolitika nem önmagában volt fontos. Az újraelosztást, a rendszer lényegét érintetlenül hagyó társadalmi menedzselést nem méltányolták, hiszen azt tapasztalták, hogy az nem változtat lényegesen a falu helyzetén, legfeljebb egy-egy személy (mint Zsellér) és környezete számára teszi élhetővé a viszonyokat – és Zsellér is csak azért boldogul, mert a rendszer hagyja élni, s mert a városban vannak segítők. Az egyéni stratégián alapuló kiválasztódással szemben ők átfogó programot fogalmaztak meg: a fönnálló rendies és a modern kapitalista elitek és középosztályok leváltását, a néppel, azon belül elsősorban a parasztsággal. Ez több volt mint szociálpolitika, ez maga volt egy rendszer-váltás. Gömbös Gyula is fölismerete ezt, amikor az „örségváltás” érdekében a maga javára kihasználni igyekezett a népieket (Új Szellemi Front), sikertelenül.

⁹ DÉKÁNY András: *A gyár*. Káldor Könyvkiadóvállalat, Bp. 1933. 86–87.

¹⁰ Lásd bővebben: VÁRI György: „Underclass-romantika” az átmeneti Óbudán: tündéri realizmus és emancipáció = *A népi gondolat... I.m.* 55–65.

(ÉRTÉK)KONZERVATÍV ÉS KÖZÖSSÉGI

A Németh László-i minőségiszocializmus, a Veres Péter-féle paraszti kollektívizmus vagy éppen Erdei és Darvas reálszocializmusa nem teszi semmissé, hogy a népiek kötődtek egy konzervatív hagyományhoz is, bár az nagy kérdés, mennyire voltak ennek tudatában. A népiek ugyanis annyiban mindenképpen (érték)konzervatívok (is) voltak, hogy kritikát fogalmaztak meg az elit kultúrájával szemben, és azt vallották, hogy a népi kultúrával kell föltölteni a magas kultúrát. Ezért méltányolták Bartókot és Kodályt, valamint a ma kevésbé ismert Balla Pétert, akik a népdalgyűjtésekkel (nemcsak a magyar, hanem a szomszédos népek parasztsága körében is) a tiszta népi forrást képviselték, továbbá Muharay Elemér népi színjátszócsoportját.¹¹

Ugyanakkor ez nem jelentett főhajtást a népieskedés vagy a giccs előtt, épp ellenkezőleg! A népiek legmélyebben megvetették a 20. század eleji giccses faluábrázolást, a népszínművek talmi faluromantikáját, amely hamisan és idealizáltan, édeskésen mutatta be a parasztság életét. Ezt a kulturális mintát a gyökértelen és a maga identitását a (hamis) parasztkultuszban megtaláló polgárok kultúrájának tartották. Bartók, Kodály, Balla, a népdalgyűjtés, népdaléneklés és regőscserkészlet hagyománya élő kritikája volt a nagyvárosi kupléknak, szononoknak, a csilingelő operettslágereknek. A cigányzenével némileg megengedőbbek voltak, de ennek nem a cigányemancipáció szükségességének valaminő korai fölismerése az oka (habár lehetett volna az is), hanem az, hogy a cigányzene a hagyományos városi kávéházi kultúra része volt, és a maga módján ellensúlyozta igényes műdalokkal az igénytelenebb slágereket. A népiek nem nézték le a kávéházi kultúrát, hiszen ők is döntően városban éltek, és a Centrál volt az egyik központjuk. Sokan közülük a mozival is elégedettek voltak, sőt Kovács Imre a demokratikus nevelés fontos eszközét látta benne. Itt kell megemlíteni, hogy a népiek féltették a magyar nyelvet is. Papp István idézi könyvében, hogy Illyés Gyula és Fülep Lajos átnézték a magyar sajtót, és „germanizmusok, pongyolaságok, stilisztikai hibák, képzavarok egész erdejét találták a parlamenti tudósításokban, vezércikkekben és riportokban. Ezzel szemben egy idős parasztasszony szavait, aki cseresznyét adott el a pécsi piacon, reggelig hallgatták volna.”¹²

A népi mozgalom kétségtelenül köztes úton helyezkedett el, demokrácia, konzervativizmus és szocializmus(ok) között. Mint sok mozgalom a világban, amelyek Mexikótól Skócián át Indiáig választ kerestek a fejletlen, paraszti dominanciájú régiók sorskérdéseire, a magyar népiség egyszerre tartalmazott mélyről jövő, morális alapú szociális indulatot és egy antiliberális, antikapitalista kultúrkritikát. Ez utóbbi miatt nem tekinthetőek a népiek társadalmi elgondolásai egyszerű szociálpolitikai elképzeléseknek. A népiek egy új, parasztságból megújított társadalmat szerettek volna. Értéknek tekintették a társadalmi kohéziót és a magas kultúrának a népkultúrával való átítatódását, de egyúttal a mobilizációt is – nemcsak a Zsellér-féle egyéneknek, hanem a teljes parasztság számára. Az 1945–49 közötti évek sorsdöntőek voltak a népiek szempontjából; az addig sem egységes tábor szétesett. Volt, aki megmaradt az agrárdemokrata víziónál (Kovács Imre), és volt, aki lelkesen (Darvas, Erdei) vagy kényszerűen, fél- vagy negyedszívvvel (Szabó Pál, Veres) asszisztált a kommunista rendszerhez, mások pedig visszavonultak, vagy éppen igyekeztek megőrizni valamilyen sajátos (minőség)szocialista elgondolás lángját, mint Németh László.¹³ ■

köztes út
konzervativizmus
és szocializmus között

11 Vö. Orosz Károly: *Ki volt Balla Péter? Egy méltatlanul elfeledett vecsési zenetudós emlékezete = A népi gondolat... I.m.* 260–268.

12 PAPP István: A harmadik út harmadik útja. Kovács Imre helye a népi mozgalomban: 1938–1944. *Kommentár*, 2013/3. 72.

13 Veres Péter 1947 szeptemberétől egy éven keresztül honvédelmi miniszter volt, míg az új rendszer által okkal vagy ok nélkül (szélső)jobboldalinak tekintettek (Erdélyi József, Féja Géza, Sinka István) partvonalra szorították, másokat pedig szilenciummal sújtottak, vidékre szorítottak (Kodolányi János, Németh László). Szabó Zoltán 1949-ben emigrált, Tamási Áron visszavonult. *(A szerk.)*